

ארכאולוגיה ימית בישראל

מאז ומתמיד הפריד הים בין תרבויות שונות ששכנו לחופיו, אך גם איחד ביניהן, ואף שימש מקור חשוב למזון ולמלח, אשר בלעדיו לא ניתן היה לשמר בשר ודגים, וכן נתיב תחבורה ותובלה. חשיבותו הרבה באה לידי ביטוי בתרבויות העתיקות, שראו בו מקור השראה ליצירה הספרותית, האמנותית והדתית.

"תהומות יכסימו; ירדו במצולות כמו אבן" (שמות ט"ו, ה')

1

2

1. קסדה קורניתית של קצין יווני מהמאה הרביעית-חמישית לפסה"ג, שנמצאה בנמל חיפה. הקסדה מעוטרת בחריטה בדגמי אריות ונחשים. צילמה: קלרה עמית.
2. מגוון ממצאים טיפוסיים מספינות טרופות: עוגני אבן, עץ וברזל, תנור בישול מספינה, קנקנים להובלה ימית ומטילי מתכת שונים. צילם: יעקב שרביט.
3. פסלון האל מרקוריוס מהתקופה הרומית, שנתגלה באשקלון ושימש לתפילה ולפולחן של אנשי הצוות בספינה שנטרפה. צילם: ורהפטיג ונציאן, המוזאון הימי חיפה.

המיתולוגיה היוונית הועידה לו אל חשוב - פוסידון (נפטון) אל הים ושליטו הבלעדי. בני האדם ראו בים מקום לא נודע, רווי מסתורין ומסוכן ביותר, שבו שוכנות מפלצות ים וגם נימפות כגון הנראידות, בנותיו של זקן הים נראוס, השוכנות בתוך מערות מתחת לגלי הים. היחס הניגודי הזה שבין הרווח וההפסד ובין הפחד והאומץ הציב בפני בני האדם אתגרים לפיתוח אמצעים לשימוש וניצול הים, כמו בניית ספינות ונמלים ופיתוח יכולות ניווט במטרה ליצור קשרי תרבות ומסחר עם עמים אחרים. החל מתקופות קדומות התרחשה פעילות כלכלית וצבאית ענפה אשר הותירה אחריה שרידים רבים ועדויות רבות על קרקעית הים. במשך מאות ואלפי שנים נסחרו מרבית השרידים האלה מעין האדם והשתמרו היטב בשל תנאי הסביבה הימית: רטיבות ומליחות קבועות, היעדר חמצן ומשרעת טמפרטורה נמוכה, וגם בשל העובדה שהם מוסתרים

3

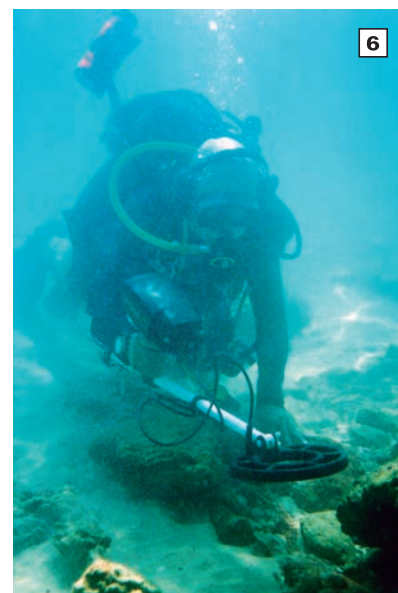

5

4

4,5. שני מטבעות זהב מהתקופה הצלבנית, שנתגלו במהלך העמקת נמל עכו. 6. צולל מבצע סקר באמצעות מגלה מתכות. הצילום באדיבות רשות העתיקות.

6

גלים, כריית חול ועוד) גרמו לכך ששכבת החול שכיסתה את האתרים והגנה עליהם הידלדלה, והשרידים העתיקים נחשפו בתוך פרק זמן קצר עד כי נשקפת סכנה שפרק שלם בהיסטוריה ובארכאולוגיה של ארץ ישראל יאבד.

החזון להקים מסגרת לארכאולוגיה ימית בישראל קדח במוחו של אלישע לינדר בשנות ה-60 המוקדמות. בשל השיגעון לדבר, בשילוב כריזמה עצומה, הצליח לינדר לגבש בקיבוץ מעגן מיכאל חברים וצוללים בוגרי חיל הים ובראשם אבנר רבן. יחד ייסדו את "האגודה לקידום מחקר ארכאולוגי תת-ימי בישראל". חדר התצוגה בקיבוץ היה למעשה המוזאון לארכאולוגיה ימית הראשון בישראל. תופעה זו של הקמת מוזאונים ימיים קטנים הלכה והתרחבה גם בקיבוצים שבעלותם היו ספינות מכמורת ובהן עבדו דייגים בני הקיבוץ, כדוגמת נחשולים, שדות ים, סער ופלמחים. קבוצות מאורגנות של צוללים הוקמו בקיבוצים רבים, ומהם יצאו לסקרים ולמשלחות חפירה בים. במשך כ-20 שנות פעילות האגודה נסקרו ונחפרו אתרים כגון נמל עכו, עתלית וקיסריה, ולאחר מלחמת ששת הימים פעלה האגודה גם בים סוף ונערכו חפירות

החופרים עד היום. החפירה התת-ימית הראשונה שבה פותחו ויושמו השיטות האלה היא החפירה בכף גלידוניה שנערכה ב-1960 על ידי פרופ' גורג באס, ומאוחר יותר בחפירת הספינות מיאסי אדה בטורקיה, טורה סגארטה באיטליה, קיריניה בקפריסין, אולו בורון בטורקיה ועוד רבות אחרות שנחפרו בים התיכון, בים השחור ובאוקיינוסים. במהרה הובנה והוכרה חשיבותה של הארכאולוגיה הימית כתחום העוסק במחקר רב תחומי, וכגורם משמעותי בהבנה הפסיפס הארכאולוגי וההיסטורי של האנושות ובהשלמתו.

על קצה המזלג - ארכאולוגיה ימית בישראל

מיקומה של ישראל כגשר יבשתי בין אפריקה, אסיה ואירופה וסמיכותה לאחד מנתיבי השיט הסוואנים והחשובים בעת העתיקה, המבנה הפיזי של החוף הישראלי (חוף ישר שאין בו מקומות מחסה טבעיים לכלי שיט), סערות הפתע ויכולת התמרון המוגבלת של כלי השיט העתיקים - כל אלה הביאו לכך שבקרקעית הים, לאורך חופיה של ישראל, מצויים שרידים עתיקים רבים. שינויים טבעיים (עליית מפלס פני הים ושינויים קיצוניים במזג האוויר) ושינויים מעשה ידי אדם (בניית שוברי

פיתוח מערכות הצלילה המודרניות לצרכים צבאיים והסתתן לשימוש אזרחי אפשר לארכאולוגים לחדור את קרקעית הים ולחשוף ולתעד שרידים עתיקים. בשנת 1950 ערכו ז'ק איב קוסטו - שהמציא את מערכת הצלילה (סקובה), ופרופ' פרנרד בנויט - חפירה תת-ימית בשרידי ספינה שנתגלתה בכניסה לנמל מרסיי באתר שנקרא גראנד קונגלוואה. בספינה נמצאו כ-3,000 קנקני יין.

החפירות האלה הניחו את אבן הפינה לראשית הארכאולוגיה הימית כדיסציפלינה מדעית, שעד אז נתפסה כשוד עתיקות מאורגן בחסות אספנים ומוזאונים ובעידודם. בחפירות תת-ימיות שנערכו בשנים הבאות פותחו המכשירים, שיטות החפירה והתיעוד, המשמשים את

1

1. קנקן מצרי שנתגלה בים בעתלית ובו צדפות מים מתוקים שמקורן מהנילוס. ממצא זה מהווה את העדות הקדומה ביותר לקשרי מסחר ימיים בין מצרים לכנען בתקופת הברונזה הקדומה (5,500 שנה לפני זמננו). צילם: יעקב שרביט.
2. דגם בגודל אמיתי של ספינת מלחמה אתונאית ובחרטומה העתק של איל הניגוח. צילם: יעקב שרביט.

2

וסקרים באי האלמוגים, בשארם א-שיחי ובמפרץ נעמה. בכמה מהמקרים תיעוד השרידים העתיקים על ידי האגודה הוא היחיד שמצוי ברשותנו.

בשנת 1972 הוקמו המרכז ללימודי ים והחוג לציוויליזציות ימיות באוניברסיטת חיפה, ובהם הוכשרו סטודנטים וחוקרים בתחומי הארכאולוגיה הימית. המרכז ללימודי ים ביצע חפירות וסקרים בנמל סבסטוס - הנמל המלכותי והמלאכותי של הורדוס בקיסריה, וכן בספינה שבמעגן מיכאל, בספינות שבטנטורה ובעכו וכן בערי החוף וביישובים כמו תל נאמי.

אחד הממצאים החשובים שהתגלו בארץ ישראל הוא איל נגיחה עשוי ברונזה (אורך 2.26 מ', משקל 465 ק"ג) עם חלקי העץ של חרטום ספינת מלחמה מהמאה השנייה לפסה"ס. איל הנגיחה המוצג היום במוזיאון הימי בחיפה הוא היחיד בסדר גודל זה שהתגלה עד כה בעולם. בשנים אלה

מאמר זה מוקדש על ידי הכותבים לזכרם של שני המייסדים והמובילים של חזון הארכאולוגיה הימית בישראל ומוריהם של סטודנטים רבים וממשיכי דרכם שנפרדו מאתנו בשנים האחרונות: פרופ' אבנר רבן נפטר ב-11 פברואר 2004 וד"ר אלישע לינדר נפטר ב-8 יוני 2009. יהיה זכרם ברוך.